

УДК 330.341.1:854

О. Г. Волощук,
здобувач, Національний університет харчових технологій

СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ОЛІЙНО-ЖИРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Досліджено підхід науковців до визначення сутності категорії "ефективність". Визначено сутність поняття "економічна ефективність".

Approach of research workers is explored to determination of essence of the category "efficiency". Essence of concept is certain "economic efficiency".

ВСТУП

Дослідження теоретичних засад формування та оцінки економічної ефективності виробництва продукції підприємств олійно-жирової промисловості потребує розгляду багатьох питань, серед яких одним з основних є визначення сутності поняття "економічна ефективність виробництва продукції". За своєю етимологією це поняття є досить складним, бо інтегрує в собі такі складові його елементи, як категорія "ефективність", поняття "економічна ефективність" та "виробництво продукції". Тільки за попереднім розглядом цих складових можна дати всебічне визначення загального досліджуваного поняття. Серед цих елементів базовим, найбільш узагальнюючим є категорія "ефективність".

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасна парадигма категорії "ефективність" на рівні підприємства розглядається в роботах багатьох науковців, зокрема Абрютінової М.С., Армстронга М. та Берона А., Бухалкова М.І., Виварця О.Д., Герасимчука В.Г., Горфінкеля В.Я., Грузинова В.П., Дученко М.М., Зайцева Н.А., Кулішова В.В., Мазура І.І., Шапіро В.Д. і Ольдерогге Н.Г., Черевка Г.В. та інших. Огляд цих наукових праць показує, що серед сучасних дослідників немає одностайної думки щодо сутності категорії "ефективність". Більш того, підходи окремих науковців до визначення цієї сутності значно різняться між собою за основними характеристиками.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— дослідити підхід науковців до визначення сутності категорії "ефективність";
— визначити сутність поняття "економічна ефективність".

РЕЗУЛЬТАТИ

"Ефективність" — одна із найбільших широко застосовуваних в сучасній науці і практиці економічних категорій, досліджується протягом багатьох століть. У системі основних наукових теорій, що пов'язані із визначенням сутності цієї категорії, можна визначити теорію прибутку, яка розглядалася представниками практично всіх наукових шкіл [3, с. 11—14].

Особливим здобутком наукової думки щодо визначення сутності економічної категорії "ефективність" було формулювання наприкінці ХІХ століття "принципу ефективності", який інтегрував в собі положення принципу раціональності та концепції економічної поведінки людини. У сучасній редакції зміст цього принципу формулюється наступним чином: "Дій завжди з розрахунком на те, щоб за допомогою обмежених коштів (ресурсів) забезпечити оптимальний результат при досягненні поставлених цілей" [11, с. 30].

Саме "принцип ефективності" був закладений у виділення у 1898 році в самостійний напрям наукової дисципліни "економіка підприємства", засновником якої вважається німецький економіст Євгеній Шмаленбах. Як свідчать сучасні науковці, "застосування принципу ефективності як принципу ідентифікації науки економіки підприємства обумовлює те, що ця наука займається питаннями ефективності функціонування підприємства" [11, с. 32]. З появою цієї наукової дисципліни економічна категорія "ефективність" отримала подальше наукове поглиблення і практичне поширення застосування на рівні підприємств всіх видів економічної діяльності.

Значна кількість науковців в процесі розгляду категорії "ефективність" ототожнює її з категорією "результативність". Так Виварець А.Д. визначає: "Для кількісної оцінки рівня ефектив-

ності необхідно співставити фактично отриманий ефект із його очікуваним чи запланованим розміром, що визначається внаслідок досягнення поставленої мети" [6, с. 200]. Аналогічно в роботі Мазура І.І., Шапіро В.Д. та Ольдерогге Н.Г. визначається: "Головною ознакою ефективності є ступінь досягнення цілей діяльності організації" [7, с. 177]. Підходи до визначення категорії "ефективність" тільки через результат діяльності, що відповідає поставленим цілям (без врахування витрат чи ресурсів, що були при цьому задіяні) можна знайти і в роботах інших науковців [2, с. 12—13; 9 с. 69].

Характеризуючи цей підхід до визначення сутності категорії "ефективність", слід зазначити, що результат діяльності є лише одним складовим елементом її визначення; без характеристики витрат (ресурсів), що були спрямовані на досягнення цих результатів, ця категорія визначена бути не може. На це звертає увагу відомий дослідник методології економічної науки М. Блауг, який зазначає: "Невірогідна плутанина виникла внаслідок претензій економістів "науково" висловлюватися по питаннях "ефективності", не пов'язуючи себе будь-якими цінністними (витратними) обґрунтуваннями" [4, с. 219]. Оцінка будь-якої діяльності лише за показниками досягнених її результатів (співставлених із нормативними, плановими або цільовими їх показниками) характеризує "результативність" цієї діяльності, а не її "ефективність".

Переважає кількість сучасних науковців розглядаючи категорію "ефективність" визначає її за двома основними елементами — результатами та витратами (ресурсами), співставленими між собою. Найпоширенішим в сучасній науковій літературі є наступне визначення її сутності: "Ефективність — це співвідношення ефекту (результату) і витрат (ресурсів), що зумовили цей ефект" [5, с. 341; 10, с. 599; та ін.]. Визначення категорії "ефективність" за двома основними елементами — результатами та витратами (ресурсами), співставленими між собою, дуже часто підміняється в сучасній літературі критерієм цієї ефективності. Такий підхід можна знайти в роботі львівських науковців, які зазначають: "Ефективність — це досягнення найбільших результатів за найменших затрат живої та уречовленої праці" [9, с. 277]. Критеріальний підхід до визначення цієї категорії можна знайти в роботах і інших науковців [5, с. 341; 6, с. 201]. Цей підхід практично дублює визначення в теорії "принцип ефективності", що був розглянутий раніше, але зміст категорії "ефективність" значно ширший, ніж зміст цього критеріального принципу.

Підсумовуючи цей етап дослідження сутності категорії "ефективність", можна визначити, що із основною її характеристикою пов'язані два основні порівнювальні між собою її елементи:

- 1) результат (ефект) діяльності;
- 2) витрати (ресурси), що зумовлюють цей результат (ефект).

У характеристиці цих двох визначальних елементів категорії "ефективність" серед науковців теж нема одностайних підходів. Розглянемо більш детально головні позиції сучасних дослідників щодо цього питання.

Перш за все визначимо, що поняття "результат" і "ефект" багато економістів трактують як нерівнозначні. Так, Виварець А.Д. визначає: "Результат" в загальному розумінні означає підсумок або наслідок будь-якого процесу або дії... Під "ефектом" завжди розуміють тільки кінцевий та корисний результат, що отримано внаслідок реалізації поставленої мети або іншого процесу або дії" [6, с. 200]. З таким висновком погодитись не можна, бо об'єктом визначення ефективності може бути не тільки кінцевий результат процесу, а й окрема його операція (що потребує розгляду поопераційного ефекту); крім того, ефект не завжди характеризує тільки корисний результат — в окремих випадках він може характеризуватись від'ємним значенням ("негативний ефект").

Інша група науковців розмежовуючи ці поняття визначають ефект лише як одну із форм результату, а саме — фінансового результату діяльності суб'єкта господарювання. Так, в роботі Бухалкова М.І. цей висновок формулюється наступним чином: "Ефект в загальному вигляді являє собою різницю між результатами і витратами, між ціною товару та його собівартістю" [5, с. 341]. Визначення ефекту тільки як однієї із форм фінансового результату діяльності можна зустріти і в працях інших науковців [1, с. 435]. Таке вузьке трактування поняття "ефект" вважається нами неприйнятливим. Безумовно, формою ефекту можуть виступати результати не тільки фінансової, а й виробничої, інноваційної, маркетингової та інших видів діяльності.

Якщо розглядати терміни "результат" та "ефект" тільки з лінгвістичних позицій, то перший з них може бути трактовано більш широко, якщо його не зв'язувати з оцінкою ефективності (бо термін "ефект" пов'язаний саме з процесом здійснення оцінки ефективності). Але в процесі оцінки ефективності ці терміни, з нашої точки зору, слід розглядати як рівнозначні.

Певною мірою розрізняються підходи науковців і щодо визначення другого елемента характеристики категорії "ефективність", а саме витрат (ресурсів), що зумовлюють відповідний результат (ефект).

Аналогічним чином, розглядаючи елемент "ресурси" в системі характеристики категорії "ефективність", певна частина науковців обмежує їх склад тільки "трудовими та матеріальними ресурсами" [1, с. 435; 5, с. 342], а інколи — лише "основними і оборотними фондами" [9, с. 278]. В той же час поза увагою науковців зали-

шається такий важливий їх вид, як "нематеріальні ресурси" (організаційні, інформаційні, технологічні та інші їх види). У сучасних умовах нематеріальні ресурси відіграють суттєву роль у формуванні результатів як виробничої, так і фінансової діяльності суб'єктів господарювання, тому їх розгляд в системі ресурсів при характеристиці категорії "ефективність" має бути обов'язковим.

Визначаючи роль окремих елементів в характеристиці категорії "ефективність", значна частина науковців пріоритет надає витратам (ресурсам). В роботі Продіус Ю.І. цей висновок формулюється наступним чином: "В розрахунках ефективності в якості вихідної інформації використовують розмір поточних та капітальних витрат" [8, с. 350]. Аналогічний за змістом висновок можна зустріти і в роботі Черевка Г.В.: "Ефективність слід розглядати як дієвість витрат, які вкладені в певну діяльність, з метою отримання бажаних результатів" [9, с. 275]. Цю позицію поділяють і деякі інші автори [5, с. 341; 2, с. 119].

Ми вважаємо, що в системі елементів, які характеризують категорію "ефективність", пріоритет має належати результату (ефекту) діяльності. Саме цей елемент забезпечує спрямованість на досягнення визначених стратегічних або тактичних цілей діяльності суб'єктів, без якого ця діяльність взагалі втрачає свій сенс. Елемент витрат (ресурсів) відіграє лише забезпечуючу роль щодо результату.

Нарешті, однією з характеристик категорії "ефективність", що, з нашої точки зору, потребує визначення в процесі дослідження її сутності, є вплив фактору часу на формування вартісних показників як результату (ефекту), так і витрат (ресурсів). У сучасних визначеннях сутності цієї категорії ця характеристика практично не розглядається. В той же час в літературі з питань фінансового та інвестиційного менеджменту при практичних обчисленнях рівня ефективності врахуванню фактора часу приділяється значна увага.

Розглядаючи цю характеристику категорії "ефективність", слід зазначити, що найбільший вплив фактор часу здійснює на показники результату (ефекту) та витрат (ресурсів), що визначаються у вартісній, грошовій формі. Це пов'язано із зміною вартості грошей у часі та інфляційними чинниками. Якщо результати діяльності та витрати на їх досягнення формуються у різні періоди часу, вони мають бути зведені при визначенні ефективності до єдиного виміру часу.

Певною мірою фактор часу впливає і на оцінку задіяних ресурсів, що визначаються у натуральних показниках. Так, якість задіяних матеріальних чи нематеріальних ресурсів може знижуватись у часі за рахунок морального старіння, втрати окремих фізичних властивостей в процесі зберігання тощо. Це теж має бути враховано при характеристиці елементів, що

визначають сутність категорії "ефективність".

Підсумовуючи результати дослідження щодо категорії "ефективність", можна зазначити наступне:

1. "Ефективність" є важливою економічною категорією, що широко використовується в науковому апараті та в практичній діяльності.

2. Характеристика категорії "ефективності" базується на розгляді двох основних елементів — результатів (ефекту) діяльності та витрат (ресурсів), що забезпечують отримання цих результатів.

3. Результати діяльності в процесі визначення ефективності можуть бути визначені у будь-якій їх формі.

4. Витрати, що пов'язані із отриманням результатів, у процесі визначення ефективності мають характеризувати повний їх обсяг за всіма видами задіяних ресурсів.

5. У процесі визначення ефективності результати (ефект) діяльності та витрати (ресурси), що задіяні для їх отримання мають бути співвіднесені між собою.

6. У процесі співвідношення результатів (ефекту) та витрат (ресурсів) при визначенні ефективності вони мають бути приведені до єдиного виміру часу.

З урахуванням цих висновків сутність категорії пропонується до визначення у наступній редакції: "Ефективність являє собою одну з основних економічних категорій, що характеризує співвідношення будь-яких результатів (ефекту) діяльності та витрат всіх видів ресурсів, задіяних для їх отримання, що приведені до єдиного виміру у часі".

На базі розгляду загальної категорії "ефективність" можна перейти до визначення сутності поняття "економічна ефективність". Зміст цього поняття розглядається багатьма науковцями [1, с. 435; 6, с. 2002; 7, с. 179; 10, с. 599; 9, с. 279-280 та ін.]. Розглянемо детально підходи окремих науковців до визначення поняття "економічна ефективність".

Перш за все, звертає на себе увагу, що деякі автори не розмежують у своєму визначенні зміст поняття "економічна ефективність" та загальної категорії "ефективність". Як приклад можна навести наступне визначення цього поняття в підручнику "Економіка організацій" за загальною редакцією В.Я. Горфінкеля та В.А. Швандара: "Економічна ефективність — відносний показник, що співставляє отриманий ефект з витратами або ресурсами які використані для досягнення цього ефекту" [10, с. 599]. Жодної особливості поняття "економічна ефективність" по відношенню до сутності категорії "ефективність" у цьому визначенні не наведено.

Переважає кількість науковців розглядають поняття "економічна ефективність" як один з видів загальної категорії "ефективність", що з нашої точки зору є вірним висновком. У той

же час деякі автори не елімінують економічну ефективність в самостійний вид ефективності, а об'єднують її із іншими видами ефективності, найчастіше — із соціальною. Так, в роботі Черевко Г.В. визначається: "Ефективність поділяють на виробничо-економічну і соціально-економічну. Виробничо-економічна відображає результативність функціонування продуктивних сил, рівень використання підприємствами матеріально-технічної бази і трудових ресурсів і характеризується натуральними і вартісними показниками. Соціально-економічна ефективність відображає ступінь досягнення результату. Економічний і соціальний бік ефективності не слід протиставляти один одному. Вони перебувають в органічній єдності" [10, с. 279—280]. Визначення поняття "соціально-економічна ефективність" можна зустріти в працях інших авторів [7, с. 176, 179].

Розглядаючи цей підхід науковців, слід зазначити, що елімінація економічної та соціальної ефективності в окремі види ніякою мірою не призводить до їх "протиставлення один одному" (як і до протиставлення з такими видами ефективності, як технологічна, екологічна тощо). Водночас виокремлення економічної ефективності в самостійний вид дозволяє більш чітко ставити задачі щодо її підвищення, забезпечуючи їх відповідними ресурсами.

У процесі виокремлення економічної ефективності в самостійний її вид науковцями використовуються різні критерії її розмежування із іншими видами ефективності.

З нашої точки зору, визначальний вид системи, в якій формується ефективність, не може слугувати критерієм для її віднесення до відповідних видів цієї ефективності. Так, в межах економічної системи (до якої автори відносять підприємство, територію або національну економіку) поряд із економічною ефективністю можуть формуватись і такі її види, як соціальна, екологічна тощо.

Виходячи з цього, ми пропонуємо критерієм віднесення ефективності до певного її виду обрати характер цілей, які вирішуються суб'єктом господарювання в процесі діяльності, за якого ця ефективність визначається. Так, критерієм віднесення ефективності до економічного її виду мають виступати економічні стратегічні чи тактичні цілі діяльності. За таким критерієм суб'єкти господарювання будуть мати змогу оцінювати і планувати економічну ефективність не тільки на базі показників результату, а і показників витрат, що спрямовуються на реалізацію відповідних цілей.

Підсумовуючи результати дослідження щодо визначення сутності поняття "економічна ефективність", можна зазначити наступне:

1. Економічна ефективність має розглядатись як один із видів загальної ефективності діяльності, сутність якої як економічної кате-

горії визначена раніше.

2. Цей вид ефективності носить самостійний характер і визначається паралельно із іншими її видами — соціальною, екологічною, технологічною тощо.

3. Критерієм виділення цього виду ефективності виступає економічний характер цілей діяльності, ефективність якої оцінюється.

4. До системи економічних цілей, що слугують критерієм визначення економічної ефективності, входять як стратегічні, так і тактичні цілі відповідної діяльності.

ВИСНОВКИ

Базуючись на визначенні загальної категорії "ефективність", поняття економічної ефективності пропонується сформулювати наступним чином: "Економічна ефективність являє собою один із самостійних видів загальної ефективності, критерієм визначення якої виступають економічні стратегічні і тактичні цілі, що вирішуються в процесі відповідної діяльності".

Література:

1. Абрютіна М.С. Экономика предприятия. Учеб. — М.: "Дело и Сервис", 2004. — 528 с.
2. Армстронг М., Бэрн А. Performance Management. Управление эффективностью работы / Пер. с англ. — 2-е изд. — М.: Hippo Publishing, 2007. — 384 с.
3. Бланк И.А. Управление прибылью. — 2-е изд. — К.: Ника-Центр, 2007. — 698 с.
4. Блауг М. Методология экономической науки, или Как экономисты объясняют. / Пер. с англ. — М.: НП Вопросы экономики, 2004. — 416 с.
5. Бухалков М.И. Внутрифирменное планирование: Учебн. — 2-е изд. — М.: ИНФРА-М; 2001. — 400 с.
6. Домяшенко Ю.В. Эффективность производства и реализации сояшнику // Вісник ХДАУ. — 2001. — № 7. — С. 199—202.
7. Мазур И.И., Шапиро В. Д., Ольдерогге Н.Г. Эффективный менеджмент: Учеб. пос. / Под общ. ред. И.И. Мазура. — М.: Высшая школа, 2003. — 555 с.
8. Продюс Ю.И. Экономика предприятия: Учебн. пос. — Харьков: ООО "Одиссей", 2004. — 416 с.
9. Черевко Г. В., Горбонос Ф.С., Іваницька Г.Б., Павленчик Н.Ф. Економіка підприємств: Навч. пос. / За заг. ред. Г.В. Черевка. — Львів: Априорі, 2004. — 384 с.
10. Экономика организаций (предприятий): Учебн. / Под ред. проф. В. Я. Горфинкеля, проф. В.А. Швандара — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 608 с.
11. Экономика предприятия: Учеб. / Под ред. С.В. Покропівного. — К.: КНЕУ, 2003. — 566 с.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2009 р.